

»Jebeš umetnost, ki ni subverzivna«

Dino Mustafić

Bosanski režiser o zaslužnjevanju uma nekoč in danes, o svojih režijah v obleganem Sarajevu, o kontroverzni predstavi *Majhen mi je ta grob* in o umetniškem vodenju znamenitega sarajevskega gledališkega festivala Mess

Piše: Marjan Horvat

Foto: Uroš Abram

Predstavo *Zid*, ki jo je režiral v obleganem Sarajevu, so igrali pod točo izstrelkov z okoliških hribov. S to gledališko predelavo Sartrove novele o španski državljanski vojni je bosanski režiser Dino Mustafić skušal gledalcem prikazati vso absurdnost vojne v BiH in na območju nekdanje Jugoslavije. Vojna izkušnja ga je zaznamovala kot človeka in gledališkega ustvarjalca, saj je spoznal, da se je treba za svobodo boriti ves čas, v miru in vojni.

Dino Mustafić (1969) je med vojno končal študij režije na sarajevski Akademiji za gledališke umetnosti ter študij književnosti in bibliotekarstva na Filozofski fakulteti v Sarajevu. Odtlej je režiral dokumentarne filme, glasbene projekte in gledališke predstave. Njegov prvi igrani film *Remake* je bil leta 2003 na mednarodnem filmskem festivalu v Rotterdamu izbran med peterico najboljših. Režiser Mustafić je režiral v večini nekdanjih jugoslovanskih republik, v gledališkem svetu pa je znan tudi zaradi dolgoletnega vodenja mednarodnega gledališkega festivala Mess, ki ga je leta 1997 obnovil in postal pri 27 letih njegov najmlajši direktor.

Ta čas režira v novogoriškem gledališču delo znanega ruskega dramatika Jevgenija Švarca *Zmaj*. Konec novembra pa bodo v tem gledališču igrali tudi predstavo *Majhen mi je ta grob*, ki govori o Mladi Bosni in Gavrilu Principu.

***Zmaj* Jevgenija Švarca je v bistvu pravljica, ki metaforično govori o stalinistični represiji. Kako ste se lotili režije tega subverzivnega teksta, ki je nastal v Sovjetski zvezi med 2. svetovno vojno?**

► Ta tekst se nanaša na oblike vladavine, ki so avtokratske, totalitarne, despotske. Švarc

»V Evropi je nastal nov fenomen, fenomen evra, ki je postal bog, banke pa so dobile oblast nad našim življenjem.«

ga je napisal v okoliščinah 2. svetovne vojne in stalinistične diktature. Sprva ni doživel uprizoritve, saj je bil očitno za marsikoga subverziven in tudi neke vrste literarno disidentstvo. Šele v osemdesetih letih so ga začeli uprizarjati. Postal je zanimiv tudi za Zahod, zato smo med pripravami na uprizoritev tega teksta študirali antologijsko knjigo Czesława Miłosza *Zniewolony umysł* (Um v ujetništvu), ki je bila napisana v petdesetih letih prejšnjega stoletja in je vznemirila evropsko javnost, kajti ni nagovarjala samo intelektualcev v državah s socialistično ureditvijo, kjer sta bili individualnost in svoboda mišljenja ogroženi, ampak tudi intelektualce na Zahodu, ker razgalja večne težnje po zaslužnjevanju uma.

V predstavi skušamo poudariti bistvo Švarčevega dela, ki

tematizira boj za svobodo ne glede na »konec ideologij«, o čemer je zmotno pisal Fukuyama. Nadomeščajo jih druge in nove. Na Balkanu so ideologijo kolektivismu in vlogo delavskega razreda zamenjale predvsem nacionalistične ideologije. V Evropi pa je nastal nov fenomen, fenomen evra, ki je postal bog, banke pa so dobile oblast nad našim življenjem. Ta vrsta obvladovanja človeških duš in njihova prilagoditev posameznim političnim sistemom, v katerih morate služiti oblastnikom, torej tistim, od katerih je odvisno vaše življenje, je tema *Zmaja*. Opozarjamo, da imamo poleg avtoritarnih režimov v svetu na Zahodu bolj subtilno, pokvarjeno, iznakaženo vladavino, ki se imenuje parlamentarna demokracija. Za njo stoji politična klijentela, ki z drugačnimi sredstvi preoblikuje ljudi v servilne podložnike svojih interesov. V tem smislu je Švarčev *Zmaj* sodobna zgodba. **V predstavi *zmaj* ni nekaj zunaj človeka, ampak je ponotranjen v ljudeh, kar se kaže v vsakdanjem življenju.**

► Drži. Naš namen je bil prikazati zmaja kot inkarnacijo zla in destruktivne substance, ki ima potrebo, da vlada drugim, da zaslužuje ljudi, saj lahko iz animalne oblike prestopi v človeško obliko. Gre v bistvu za zgodbo o fašizmu. Zdaj smo v Evropi priča številnim neonacističnim in neofašističnim gibanjem. Desnica se krepi, klerikalizem je vse pomembnejši. Razsajajo različne oblike verskega fanatizma. Vse polno je nestrpnosti. *Zmaj* pripoveduje o teh občutjih v nas samih, o vznemirljivih občutjih, in opozarja, kako malo je treba, da v danih zgodovinskih okoliščinah eksplodirajo.

Ker nas je zanimalo, kaj se dogaja v človeku, smo naredili odmik od dramskega besedila, kajti po uboju enega zmaja pride drugi v podobi mestnega župana in v naši predstavi se tudi za Lancelota, junaka, ki je zmaja ubil, izkaže, da je politik nasmejanega obraza. Takšen je tudi današnji svet brez junakov in vrednot, kot so čast, načelnost, poštenost. Brez idealizma. Živimo v času pragmatizma, makiavelizma in posebne množične kulture, kar je idealen prostor za manipulacije.

Danes torej ni več prevratniških »Lancelotov« z veličastnimi ideali?

► Danes jih ni več, zato se predstava konča precej pesimistično. Obdobje zanesenjakov, romantikov, idealistov je za nami. Ni ljudi, ki bi bili pripravljeni žrtvovati življenje za ideale. Danes s posameznikom gledamo na zanesenjake v družbi. Za današnjo generacijo je čudežna beseda projekt. Vsak je udeležen v kakem projektu. Projektu

Gledališka predstava:

Jevgenij Švarc: Zmaj

Režiser: **Dino Mustafić**
Kje: **SNG Nova Gorica, Nova Gorica**
Kdaj: **7., 11. in 13. decembra 2014**

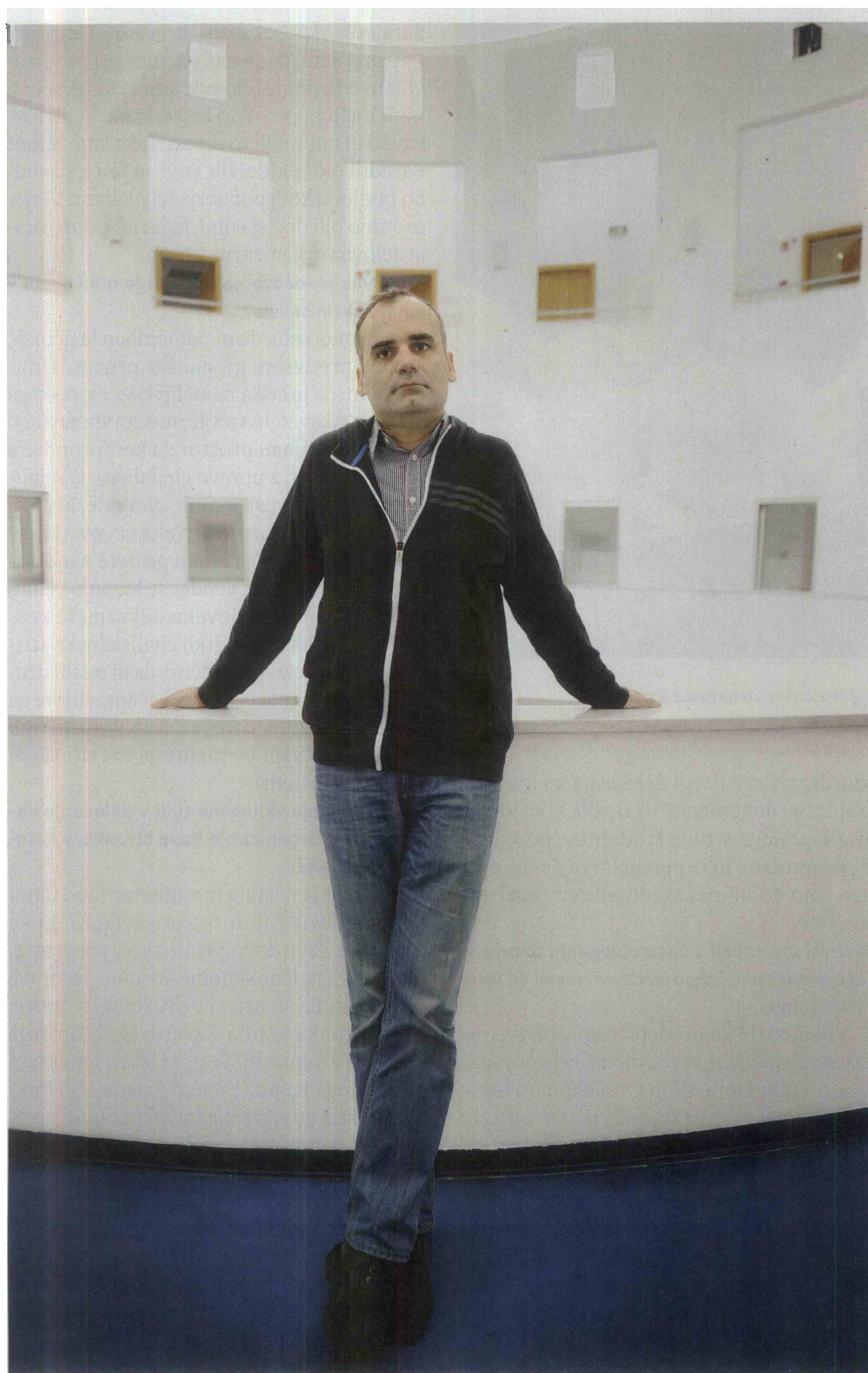
Page: 65

Reach: 62000

Country: SLOVENIA

Size: 1664 cm2

2 / 4

ravnajo tudi ideološki zaslepljenci, a ljudje danes potrebujemo disonantno razmišljanje. Potreba po disonantnem mišljenju je danes nekakšen Munchov krik po svobodi, kajti teror kolektivističnega, zlasti še nacionalističnega enoumja nas oglušuje. Ta »večina« kar melje in preprečuje kakršenkoli racionalen glas, da bi nas prebudil iz kolektivne pijanosti ali kolektivne hipnoze v času neoliberalnega kapitalizma.

Za svoje sorodstvo sem verjetno luzer, ker živim od umetniškega dela in nimam daru za ustvarjanje bogastva. Morda postajam za koga anahronističen in proračunski zadržanec, ki dela in živi v javnem sektorju. Ta sektor pa razgrajujejo horizontalno in vertikalno, saj je za marsikoga v politiki nepotrebno razkošje. Pa še neprijeten, kritičen in posmehljiv zna in zmore biti, kakršna je tudi naša predstava *Zmaj*.

Ste predstavo *Zmaj* delali za slovensko občinstvo ali za občinstvo v širši regiji?

► Veliko delam v državah, ki so nastale iz

»Čuti se njegov vonj, smrad, ki ga ni mogoče pregnati s kozmetičnimi popravki. Danes ob neoliberalnem kapitalizmu že čutim zadah trupla.«

nekdanje Jugoslavije. Sem kot spužva, ki vpija sokove, vonje in barve prostora in časa, kjer delam predstavo. *Zmaja* sem torej delal tudi z referencami na slovensko družbo, kar zagotovo lahko opazite v predstavi, ampak ta tematika je zelo podobna v vseh državah naše regije. Razlika je le v tem, da ste Slovenci že v peklju, ki se imenuje Evropska unija, mi pa vanj vstopamo.

Sicer pa je, kot pravijo, pot v pekel tlakovana z dobrimi nameni. Nimamo druge možnosti. V EU prepoznavamo svoje vrednote in zdi se nam, da bi se v njej počutili naravno, dobro in varno. Vendar se lahko vprašamo o vključevanju v EU tudi drugače: zakaj smo pa razjebali državo, kot je bila Jugoslavija, da bi se spet skupaj znašli v istem klubu? Na številna vprašanja v tem procesu še ni odgovora. Kaj je in čemu pravzaprav EU? Ne more biti le monetarna zveza ali samo prostor za delovanje bančniške mafije, ki zateguje pas prebivalstvu in še posebej javnemu sektorju. Tudi odgovora na trditev ekonomista Pikettyja, da bogati še bolj bogatijo ne glede na posledice krize, revni pa postajajo vse revnejši, v EU nimamo.

življenja, zakonskega življenja, projektu domovanja itd. Vse sami projekti. Danes ni Lancelota, kot je bil Robespierre, ne Che Guevare, svetovnega borca za socialno pravičnost in enakost. Lancelot je danes utopični junak, ki se je izpel. Ko pa iz našega življenja izgine utopija, se odrečemo tudi humanizmu, saj je humanizem zrasel kot utopična paradigma. Z izgubo humanizma je tudi človeškega upanja vse manj.

Prej ste rekli, da je zmaj v vsakem človeku, morda pa je tudi Lancelot v sleherniku in ga je treba le predramiti?

► Rad bi se strinjal z vami o Lancelotu v vseh

nas. Osebna izkušnja, ki je oblikovala tudi mojo estetiko in etiko v teatru, je povezana z dramatičnimi časi vojaškega obleganja Sarajeva. Takrat me je presenetila moč ideologizacije človeške zavesti in enosmernosti mišljenja. To me je vseskozi globoko vznemirjalo; v takrat vsakdanjem govoru in razmišljanju je bilo kolektivno sovraštvo, ki sem ga videl v vseh slojih prebivalstva. Med kmeti in akademiki. Naenkrat so vsi govorili enako.

V času obleganja Sarajeva sem delal Ionescovega *Nosoroga*, ki je metafora nosorogizacije ljudi. Nosorog je žival, ki skuša oviro na poti uničiti, ne pa se ji izogniti. Tako

Predstava Zmaj v SNG Nova Gorica / Foto: Foto atelje Pavšič Zavavlav

Prav nič ne zavidam Slovencem v EU. Živite v stresnem in napornem ritmu, ki je z obrazov mladih ljudi zbrisal optimizem in upanje. Omračil je obraze pripadnikov srednje in starejše generacije v strašnem boju za vsakodnevno preživetje.

Kako iz tega pekla?

► Mislim, da je čas za spremembo politične paradigme. In prav v Sloveniji vidim pozitivna znamenja sprememb, ki so jih ljudje nakazali pred dvema letoma z vseslovenskimi protesti zaradi gospodarskih razmer in tudi zaradi nezadovoljstva s sistemom parlamentarne demokracije. Ljudje v Mariboru in v Ljubljani so zaznali, da zdajšnja oblika političnega organiziranja ne zagotavlja avtentičnega reprezentiranja volje ljudstva v institucijah sistema. V tem smislu je Slovenija zbudila novo upanje, vrača se k sebi in tako kot nekoč v Jugoslaviji vnaša v širši prostor nove premisleke, spet anticipira nove družbene procese. Upam, da se bo ta uporniški duh ohranil, se okrepil in bodo iz njega izšla nova politična gibanja, ki bodo našla, tako kot vaša Združena levica, razpoke v sistemu in ga začela spreminjati. Ker je gnil. Čuti se njegov vonj, smrad, ki ga ni mogoče pregnati s kozmetičnimi popravki. Danes ob neoliberalnem kapitalizmu že čutim zadah trupa.

O tem govorite tudi v drugem delu predstave Zmaj, ki je bil zagotovo precej spremenjen glede na Švarčev tekst?

To je še vedno Švarčev tekst, a smo ga spremenili. Predstava ima dva dela. Prvi je teatralizacija Švarčeve pravljice, v drugem delu smo sicer ostali zvesti pravljici, le da smo z radikalnimi rezi pokazali, kako to deluje v današnjih političnih in družbenih

koordinatah. V drugi del *Zmaja* so interpolirani trije dokumentarni vložki, ki so jih napisali igralci z vidika študentov, populacije podjetnikov in iz perspektive delavcev. S tem smo dobili nekakšen prerez družbene ureditve.

Režirati ste začeli v času obleganja Sarajeva. Vašo predstavo *Zid* po Sartrovi noveli so igrali med vojno.

► Vse gledališke predstave so v bistvu del našega gledališkega fenomena, ki je povezan s kulturnim življenjem v obleganem Sarajevu, kazale pa so na to, da je teater zelo živ. Vsak dan smo imeli predstave. Premiere smo imeli, če le ni bilo znaka za preplah. Včasih popoldan, včasih zvečer. Pogosto smo igrali ob svečah. Dvorane pa so bile ves čas polne. V tistem obdobju sem režiral prve predstave. Takrat je bil za ljudi obisk teatra odhod v vzporedni svet, ki je bil v primerjavi z resničnim svetom nasilja in destrukcije, bombardiranja in ostrostrelcev drugačen. Moj poklicni debi je bila uprizoritev znamenite Sartrove novele *Zid*, s katero se je avtor odzival na špansko državljansko vojno. Obstajale so številne analogije s tistim časom. S Sartrovim *Zidom* sem želel pokazati absurdnost vojne. Predstavo je občinstvo zelo lepo sprejelo. Z njo bi morali tudi na znameniti avigonski festival, vendar se nam ni uspelo prebiti iz Sarajeva. Niti po vojaški poti skozi sloviti predor ne.

Ko govorim o tej predstavi, rad omenjam, da smo za glavni scenski pripomoček uporabili zid, ki so ga igralci ves čas prestavljali in z njim ustvarjali različne vizualne podobe. Leta 1993, ko smo delali to predstavo, nam ni uspelo dobiti niti kosa lesa, saj so

Sarajevčani posekali vsa drevesa za kurjavo. Spoznal sem, da je naš partner pri predstavi lahko le pogrebno podjetje. Odšel sem k njim in jih poprosil za krste, ki naj bi jih razstavili in uporabili za sceno. Tako smo iz krst naredili zid. Oddolžili smo se jim z navedbo podjetja kot sponzorja na plakatu. Verjetno smo bili doslej edini, ki jih je sponzorirala delovna organizacija Pokop.

Kako vas je medvojno dogajanje oblikovalo v umetniškem smislu?

► Razumel sem, da ni pomemben le učinek, ampak predvsem gledališki proces. Doumel sem, da je etika neločljivi del estetskega pogleda na svet. In tretjič, to sem spoznal po vojni, da režija ni prostor za kompromise s samim sabo ali z upravo gledališča. Gledališče mora biti prostor moje svobode, ki pa ni dana za vedno. Zato jo je treba negovati in se boriti zanjo. Iz boja lahko pridete z modricami in opeklinami, vendar se je zanjo vedno vredno tepsti. Če človeku odvzamete svobodo, mu odvzamete tudi civilizacijske attribute. Če človeku preprečite, da bi mislil drugače, ste mu iznakazili dušo. Napravili ste ga nesrečnega. Zato je treba demonstrirati tudi na ulicah, včasih pa razmerja urejati skozi institucije sistema.

So vse te ideje vključene tudi v delovanje vaše politične organizacije Naša stranka, v katere vodstvu ste?

► Stranka je nastala iz simbioze med umetniki in nevladnimi organizacijami, ki so razumele, da ni dovolj samo skozi predstave, filme, aktivistične skupine, forume, razprave opozarjati na stvari, ki v družbi niso dobre. Naša stranka je bila v šestih letih obstoja vseskozi v opoziciji. Se pa iz leta v leto krepi njena vloga na političnem prizorišču. Smo oster kritik etnokracije in bojujemo se proti vsakršnim etničnim zamejitvam, tudi tistim, ki jih je vzpostavil daytonski sporazum. Zavzemamo se za pravice manjšin in BiH ne razumemo kot državo samo Srbov, Hrvatov in Bošnjakov, ampak tudi tistih, ki se danes slabšalno imenujejo »drugi« ali »mešanci«. Naša stranka verjame, da se lahko v BiH udeležujejo le avtohtone politike in ne tiste, ki jih »uvažajo« iz Beograda ali Zagreba. Gre torej za proliberalno politiko, ki poudarja državljansko in socialno pravičnost.

»Za sovraštvom in strahom pred drugim se v resnici skrivajo nepoznavanje drugega, posebna balkanska omejenost, pritlehnost in primitivizem.«

Vrniva se h gledališču in k vašim avtorskim projektom. Zakaj, če podrobneje spregovoriva o teh projektih, ste naredili predstavo *Rojeni v YU*?

► Ker gre za našo kolektivno in individualno travmo. Sodim v generacijo, ki je bila na zadnjem vagonu nadnacionalne identitete, imenovane jugoslovanska. Potem je ta identiteta čez noč izginila. Zanimalo me je, kaj o tem mislijo različne generacije ljudi, zato smo raziskovali zgodbo o identiteti. Kaj se zgodi s človekom, ko izgine njegov dotedanji duhovni in fizični prostor? Prišli smo do zanimivih spoznanj. Nekateri so se počutili vrženi v kozmos, številni so še vedno dezorientirani, saj se niso zmogli identificirati s prostorom, ki se jim je strašansko zožil. Iz delavske identitete, sintagme bratstva in enotnosti, smo vskočili v prostor etničnih kolektivitet. Nenadoma smo postali mi in vi, kjer je mi postalo pomembnejše kot vi in oni. Potem pa se je vse to prelilo v krvavo sovraštvo. S predstavo *Rojeni v YU* smo sprožili procese spominjanja, ki so sicer pri nekaterih zbudili nostalgijo, vendar smo občinstvo seznanjali tudi z zablodami nekdane jugoslovanske ureditve.

Zanimiv je vaš projekt *Patriotski supermarket* o življenju Srbov in Albancev na Kosovu. Kako ste se ga lotili kot bosanski režiser?

► Predstava je bila v srbsčini in albanščini. Temeljila je na anketiranju Srbov in Albancev na Kosovu o medsebojnem poznavanju, vrednotah in skupnem življenju. Iz množice gradiva in izjav smo naredili *Patriotski supermarket*, igralci pa so bili iz Beograda, Prištine, Tirane in Skopja. Predstava je katarzično vplivala tudi na same igralce. Med pripravi smo se spoprijemali z množico stereotipov in predsodkov pri igralcih samih in skozi proces nastajanja predstave ugotavljali, kako slabo se poznamo, predvsem pa Srbi in Albanci na Kosovu, pa tudi srbski in albanski umetniki. Predstavo, ki je imela zanimivo življenje, smo uprizorili na festivalu Bitef, kjer je bila deležna v glavnem bolj mednarodne pozornosti kot domače.

Očitno so takšni projekti še zmeraj neprijetni za posamezna okolja. Zakaj? Ker

odkrivajo, da se za sovraštvom in strahom pred drugim v resnici skrivajo nepoznavanje drugega, posebna balkanska omejenost, pritlehnost in primitivizem. Predstave, kot je *Patriotski supermarket*, takšna občutja boleče razkrivajo. So nelagodne za občinstvo. Ko smo imeli premiero v Beogradu, so organizatorji v strahu pred morebitnimi izgredi pred Bitef teatrom aktivirali specialce. Pa se

»Vse, kar pripada kateremukoli narodu v BiH, je tudi moja osebna zgodovinska dediščina, zato sem Bosanec in zato je Bosna država, v kateri je fantastično, čeprav težko živeti.«

ni zgodilo nič posebnega. Publika je predstavo sprejela navdušeno, kar kaže, da so bili v njej naši somišljeniki. Zaradi tega se pogosto sprašujem, ali gledališče s takšnimi temami nagovarja le somišljenike ali pa mu vendarle uspeva vzdramiti širši krog ljudi, ki se odločijo za ogled. Veliko odzivnost sicer lahko dosežeš z medijsko gonjo proti predstavi, s protesti in z etiketo o sovražnosti in subverzivnosti. To so pripomočki kratkega dosega. Sicer pa rad slišim, če kdo reče, da je predstava subverzivna, kajti jebeš umetnost, če ta ni subverzivna.

Odmevna je bila tudi predstava *Majhen mi je ta grob*, ki je nastala po besedilu srbske pisateljice in dramatičarke Biljane Srbljanović in govori o Mladi Bosni in Gavrilu Principu.

► Že ob izidu drame Biljane Srbljanović, ki je ena izmed najboljših avtoric s tega območja, so bili odzivi polarizirani. Zelo ostro so se odzvali v srbskih nacionalističnih krogih, ki so Gavrilu Principu, mladega človeka, revolucionarja z začetka 20. stoletja,

socialnega anarhista, ki je sanjal o državi Jugoslaviji, spremenili v srbskega mitskega junaka, ki se bori za srbsko stvar. Bošnjaški in hrvaški nacionalisti pa so že v devetdesetih letih odstranili Gavrilove stopinje z asfalta v Sarajevu, saj so njegov strel v avstro-ogrskega prestolonaslednika leta 1914 razglašali za strel necivilizirane Evrope. Odzivi na obeh straneh nimajo nikakršne zveze z zgodovinskimi dejstvi in z vlogo in delovanjem gibanja Mlada Bosna. To je bila revolucionarna skupina emancipatorne narave z namenom združitve južnoslovanskih narodov in tudi s široko paleto zahtev za uveljavljanje demokratičnih pravic in svoboščin. To je bilo revolucionarno teroristično kulturno gibanje, ki je imelo, tako kot druga po Evropi, atentat za legitimni način boja. Praizvedba predstave je bila na Dunaju, potem pa je v južnoslovanskem jeziku živela kot koprodukcija Beograda, Sarajeva in Brionov. V teh mestih smo jo tudi igrali, konec novembra pa bo uprizorjena v Novi Gorici.

Ste direktor sarajevskega gledališkega festivala *Mess*, ki je mesto za multikulturno soočanje gledališč tudi iz nekdanih jugoslovanskih republik.

► To je bil na samem začetku le jugoslovanski festival. Nato nam je uspelo k sodelovanju pritegniti tudi gledališča iz drugih delov sveta. *Mess* je postal, poleg Sarajevskega filmskega festivala in Jazz festivala, eden najpomembnejših kulturnih emblemov Sarajeva. Med vojno in po njej smo združevali mesta, ki so jih uničile balkanske vojne. Prihajale so predstave iz Zagreba in Beograda, še preden smo imeli urejene diplomatske odnose. Ko so bile vojne rane še nezaceljene. Ta festival je prvič pripelel Banjaluko v Sarajevo. Ponosen sem na dosežke *Messa*, veselim se vsakega napredka v kulturi ne glede avtorjevo nacionalno pripadnost. Kajti vse, kar pripada kateremukoli narodu v BiH, je tudi moja osebna zgodovinska dediščina, to me bogati, zato sem Bosanec in zato je Bosna država, v kateri je fantastično, čeprav težko živeti. x